

СОЦІАЛЬНІ ІНСТИТУЦІЇ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ОСВІТНЬО-ВИХОВНОГО ПРОСТОРУ ПІВДНЯ УКРАЇНИ II ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ

У статті розглядається питання впливу соціальних інституцій на становлення і функціонування освітньо-виховного простору Півдня України II половини XIX – початку XX століть.

Ключові слова: соціальна система, соціалізація, освітньо-виховний простір, соціальні інституції, духовні інституції, соціальний досвід, ціннісні орієнтири, моральні орієнтири, виховання, освіта.

Соціальна система кожної країни розвивається й удосконалюється в процесі етногенезу й орієнтує її представників на прийняті лише в ній способи і прийоми поведінки, тим самим забезпечуючи можливість ефективних взаємоприйнятних спільних дій. Потім у ході наступного етапу соціалізації людини у суспільстві відбувається формування такої її мотивації, за якої прагнення і потяги представника конкретної етнічної спільноти починають підкорятися лише національно специфічним формам сприймання впливів оточуючого світу і способом реакцій на них.

В умовах освітньо-виховного простору Півдня України II половини XIX – початку XX століть соціальні інституції були мірилом структурного співіснування і взаємодії усіх освітньо-виховних систем, вони були формою трансляції соціального досвіду від покоління до покоління, особливо в умовах полікультурності. Соціальні інституції як духовного, так і соціального спрямування сприяли спільній полікультурній діяльності з метою створення виховної системи через певні зв'язки і відносини.

Тому метою нашої статті є детермінуючий вплив соціальних інституцій на освітньо-виховний простір Півдня України II половини XIX – початку XX століть.

Загалом соціальні інституції в умовах освітньо-виховного простору формували цінності особистості та ціннісні орієнтири соціуму. За визначенням В. Копоруліної, "ціннісна орієнтація – це 1) ідеологічне, політичне, моральне, естетичне підґрунтя оцінок суб'єктом дійсності та орієнтації в ній; 2) засіб диференціації об'єктів індивідів за їх значущістю" [2, с.317]. Як відомо, ціннісні орієнтири формуються під час засвоєння соціального досвіду і відображаються в ідеалах, переконаннях, інтересах, меті та інших проявах особистості.

Соціальні інституції Півдня України II половини XIX – початку XX століть сприяли соціальній активності особистості в умовах полікультурного освітньо-виховного простору. І як зазначає В. Крисько, соціальна активність – ініціативний вплив соціальних суб'єктів - товариств, класів, груп, особистостей на оточуюче середовище, на інших людей і себе, відтворюючи або змінюючи умови їх життєдіяльності і розвиваючи їх власну організаційну структуру і психіку [4, с.11].

Необхідність вирішення нових економічних, політичних і соціальних завдань вимагала відповідного інтелектуального потенціалу.

На наш погляд, це визначається детермінантами соціальних інституцій, які впливали на формування ціннісно-нормативної бази освітньо-виховного простору Півдня України зазначеного періоду (Рис.1.).

Підґрунтя становлення і розвитку соціальних інституцій Півдня України в той час була добродійність, яка проявлялася за формою її вияву, тобто індивідуальна та групова; за формою організації: державна, приватна, громадська; за специфічними соціально-психологічними вимірами: етнічна, конфесійна; за типом залучених засобів соціального захисту: фінансова, діяльнісна, організаційна; за часом залучення добродійного потенціалу: тривала, постійна та за територіальним принципом: внутрішня, зовнішня (закордонна).

На Півдні України зазначеного періоду діяльність соціальних інституцій, як духовних, так і соціальних, спиралася на моральні засади громадського співіснування на основі

християнської моралі Володимира Мономаха, головні постулати якого виокремлені в "Повчанні Володимира Мономаха своїм синам..", а саме: "Головне не забувайте вбогих і по силі своїй, як можете, годуйте їх; сироту і вдову самі по правді судіть і не давайте їх образити сильним...Старого шануйте як батька, а молодих як братів. У домі своєму не лінуйтеся, а за всім наглядуйте самі...Де зупинитесь, напоїть, нагодуйте бідного. Передусім шануйте гостя, звідки б він не прийшов, проста людина, чи знатна, чи посол... Хворого провідайте; покійника проведіть і не лишайте нікого без привіту, скажіть всякому добре слово...Що знаєте корисного, не забувайте, а чого не знаєте, тому вчіться..."[1]. Тобто ми можемо стверджувати, що підґрунтям створення освітніх закладів та притулків для безхатченків з наданням їм професійних навичок було бажання позбутися жебрацтва та сприяти їх залученню до соціальних дій.

Цими питаннями опікувалися прикази громадського управління, оскільки вони виконували функції інституту допомоги, а саме: опікувалися питаннями лікування та влаштування психічно хворих до притулків; богадільнями, інвалідними будинками, будинками для невиліковно хворих; навчальними закладами – виховними будинками та сиротинцями.

Діяльність приказів громадського призріння регламентувалася Повним Зведенням Законів Російської імперії, зокрема їх структура, склад, порядок роботи та функції. Інститут громадського призріння або приказ на Півдні України II половини XIX століття був формою захисту нужденних категорій населення, оскільки прикази відповідали за влаштування підкинутих дітей чи то до притулку, чи то до бездітної родини, а дітей більш старшого віку влаштовували до майстерень чи до монастирів. Тобто прикази громадського призріння від самого початку їх створення на Півдні України, тобто починаючи з 1775 року, сприяли вирішенню проблем соціально вразливих верств населення і всієї соціальної сфери краю. Прикази громадського призріння на Півдні України охоплювали три основні напрями діяльності: освітню діяльність, тобто контроль за функціонуванням навчальних, сирітських та виховних закладів; діяльність з охорони здоров'я – смирительні та державні богадільні; виправно-трудова система покарання за порушення діючих законів. З метою виправлення громадян були створені Будинки праці.

Прикази взаємодіяли з органами міського управління, при яких працювали міські сирітські суди для малолітніх дітей-сиріт купців та міщан. Прикази, опікуючись дітьми-сиротами, сприяли отриманню ними професійної освіти. Причому ці діти повинні були відпрацювати у губернії на цивільній службі 8 років.

Прикази відповідно до указів імператора сприяли формуванню ощадних кас з "метою надання недостатніх будь-якого звання людям коштів до збереження правильним і корисним способом. Тобто завдяки цьому залучалася велика кількість осіб до економічних перетворень на Півдні України зазначеного періоду.

Починаючи з першої половини XIX століття, прикази сприяли формуванню мережі дитячих притулків для дітей, які залишилися без допомоги та піклування батьків. Тобто ми звертаємо увагу на те, що вже у II половині XIX століття постає питання опіки та соціального захисту дітей-сиріт та соціальних сиріт, які з'являються на Півдні України через падіння морального рівня жіноцтва та пияцтво.

Таким чином, діяльність приказів громадського призріння сприяла створенню на Півдні України богадільень, виховних і трудових будинків, народних шкіл, загальнодоступних медичних закладів та виправних притулків. Усі прикази мали власні кошти, які отримали від держави з моменту створення, кошти від прибутків і пожертвувань; благодійні кошти, судові стягнення, відсотки від капіталовкладень. Прикази були початком реформування соціальної сфери, початком становлення і розвитку духовних та соціальних інституцій, які сприяли розвитку освітньої доброчинності, громадських організацій та опікунства. Слід зазначити також, що соціальна сфера Півдня України II половини XIX – початку XX століть розвивається у полікультурному просторі з урахуванням національних традицій, а також релігійних постулатів щодо суспільного блага та допомоги нужденним особам.

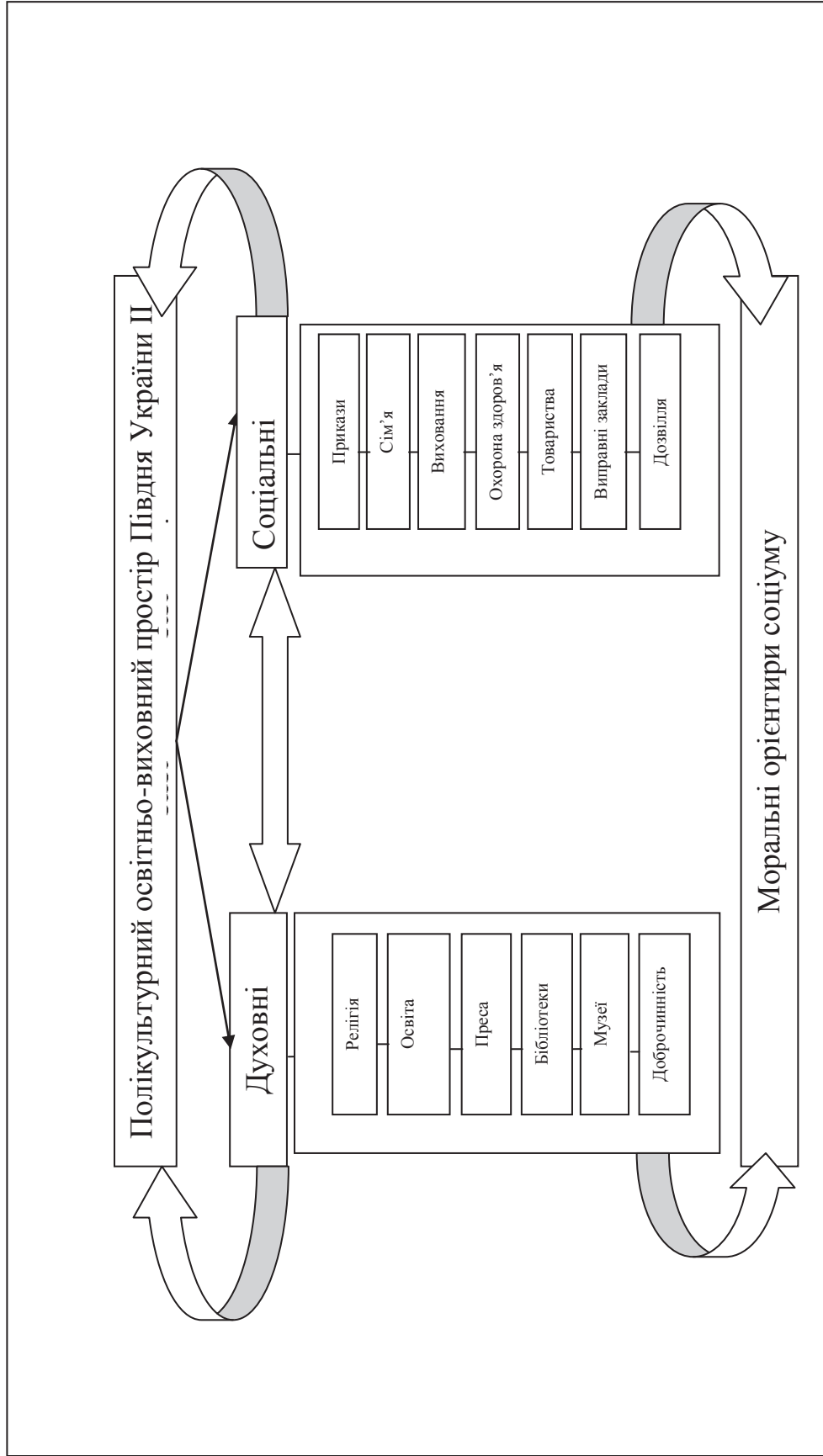

Рис.1. Соціальні інституції в освітньо-виховному просторі Півдня України II половини XIX – початку XX століть.

Велику допомогу приказам громадського управління надавали місцеві благодійні товариства, які належали до відання Відомства імператриці Марії Федорівни. Ці товариства склалися із Товариства благородних дівиць, виховних закладів, військових сирітських інтернатів, жіночих товариств, які тримали під контролем питання допомоги дітям-сиротам та нужденним верствам населення.

Благодійна діяльність приватних та громадських інституцій у взаємодії з державою стосувалася нужденних верств населення, до яких належали вдови, сироти, ветерани війни. Загалом на Півдні України II половини XIX – початку XX століть процес освіти і виховання через мережу виховних будинків, училищ, призиріння убогих, хворих, скалічених і людей похилого віку знаходився у віданні релігійних конфесій, приказів громадського призиріння, інституцій місцевого самоврядування.

Створення інституту земства у 1864 році, розвиток доброчинності та меценатства сприяли розбудові всього освітньо-виховного простору Півдня України, оскільки постає нагальна потреба у грамотних спеціалістах. Саме це сприяє поширенню освіти серед різних верств населення, створенню системи освітніх закладів, починаючи із церковно-приходських та недільних шкіл і закінчуючи вищими навчальними закладами. У II половині XIX століття на Півдні України з огляду на полікультурність освітньо-виховного простору існували земські, міністерські та приватні навчальні заклади, німецькі та єврейські навчальні заклади, сільськогосподарські та ремісничі училища, комерційні училища, одне духовне училище та семінарія, пансіони, Інститут благородних дівиць, учительські курси та приватна система навчання.

Ми повинні звернути увагу на те, що у більшості випадків проблемами нужденних верств населення опікувалися доброчинні інституції та товариства, меценати та приватні особи. Проте не лишалося осторонь і земство. Не лишалися поза увагою і сільські мешканці, а саме: фізично, психічно хворі, каліки, люди похилого віку, сироти, вдови з дітьми та жінки з незаконнонародженими дітьми, селяни та члени їх родин, які не мали роботи та достатнього заробітку, постраждали від природних чи епідемічних ситуацій.

Слід звернути увагу на те, що сім'я як соціальна інституція в освітньо-виховному просторі Півдня України II половини XIX – початку XX століть сприяла першим освітнім навичкам та виховним процесам. Зокрема особистість формувалася під впливом сімейно-родинних стосунків, набувала першого досвіду спілкування, трудових навичок та соціалізації. Стосунки у сім'ї, ставлення до праці, відповідальність батьків за дітей, ставлення батьків до своїх обов'язків та прав зумовлювали суспільний порядок, дотримання суспільних норм та правил.

Тож сім'я була посередником між суспільством і особистістю. Саме сім'я є тією інституцією, яка характеризується соціальними нормами, організаційними формами, системою прав і обов'язків, взаємною відповідальністю і допомогою. Сім'я першою із всіх соціальних інституцій задіяна у формування моральних орієнтирів особистості відповідно до традицій соціокультурного середовища.

У II половині XIX – початку XX століть на Півдні України сім'я виконувала функцію соціалізації, що полягала у догляді, наuczінні та захисті дитини. Це відбувалося через цілеспрямований вплив та приклад батьків, які формували перші моральні і фізичні якості, звички, установки, цінності, прищеплювали зразки і норми поведінки, трудові навички.

У полікультурному освітньо-виховному просторі соціалізація дитини відбувалася в межах своєї національної приналежності, і в сім'ї формувалися навички спілкування з представниками інших сімей на добросусідських засадах. Головними були взаємоповага, взаємопорозуміння і взаємопідтримка.

Ціннісним підґрунтям виховання дітей у сім'ях Півдня України була єдність національного і загальнолюдського ідеалів, оскільки було полікультурне оточення. Для всіх етнічних груп, що населяли регіон, цінними були характеристики, що мали загальнолюдське значення: сімейність, повага до старших, трудолюбивість, наполегливість,

хоробрість, мужність, винахідливість, сила волі. У відповідності з виховним ідеалом населення у дітей формувалися такі риси, як любов до рідної землі, релігійність відповідно до конфесійної приналежності, соборність, праця на благо вітчизни і ближнього, повага до сім'ї і жінки, почуття національної гідності, чистоти роду, мови і культури.

На Півдні України II половини XIX – початку XX століть діяли товариства, серед яких Імператорське людинолюбиве товариство, Свято-Андріївське людинолюбиве товариство, Товариство Червоного Хреста, Товариство дам духовного звання, Товариства імператриці Марії Федорівни, Товариство прикажчиків, Товариство опікування бідними, іноземні товариства. Усі вони сприяли розвитку освіти як початкової, так і середньої, професійної освіти та соціального захисту нужденних верств. З цією метою створювалися на добровільні кошти та кошти від товариств богадільні, притулки, дешеві їдальні, народні кухні, безкоштовні аптеки, притулки для підкинутих дітей, притулки для вагітних та породіль, виправно-виховні притулки, Будинки трудолюбства, притулки для дітей-калік, притулки для тварин, дитячі ясла, елементарні школи, церковно-приходські та ремісничі школи, курси рукоділля, школи для сліпих та глухонімих дітей.

Освітні та освітньо-виховні заклади на Півдні України організаційно підпорядковувалися різним міністерствам та відомствам: Святійшому Синоду, Відомству імператриці Марії Федорівни, Міністерству народної освіти, Міністерству комерційних справ, Міністерству морського відомства. Проте всі вони підпорядковувалися єдиним освітнім програмам, які включали в себе, окрім спеціальних предметів, ще й вивчення Закону Божого, російської мови та історії держави.

Слід звернути увагу на те, що діяльність соціальних інституцій супроводжувалася релігійно-моральним вихованням як дітей, так і дорослих, яке ґрунтувалося на освітньо-побутових началах, що зустрічалися безпосередньо у повсякденному житті кожної людини. Релігійно-моральне виховання було базовим елементом світосприйняття і морального регулювання поведінки особистості.

У цілому з розвитком Півдня України II половини XIX – початку XX століть змінюються розумові інтереси народу, зміцнюється громадянська самосвідомість, але зберігається духовність і моральність на основі релігії як пріоритетної цінності освіти й виховання.

Соціальні інституції освітньо-виховного простору Півдня України II половини XIX – початку XX століть були спрямовані на підняття статусу і значення цінностей власне культурного та духовного виховання, хоча в силу інтегративних процесів вони відчували на собі вплив європейської освіти.

Отже, умовами становлення і розвитку соціальних інституцій у полікультурному освітньо-виховному просторі Півдня України II половини XIX – початку XX століть були: орієнтування у сфері освіти і виховання на традиційні цінності народу, православну віру і церкву; єдність православної церкви і початкової освіти у справі духовного, морального й інтелектуального розвитку учнів; розробку діячами народної школи теоретичних основ духовної освіти; реалізацію духовно-моральних традицій у змісті початкової освіти через створення мережі загальнодоступних навчальних закладів, зокрема церковно-приходських шкіл та шкіл грамоти.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Все шедевры мировой литературы в кратком изложении. Сюжеты и характеры. Русский фольклор. Русская литература XI–XVII веков / Ред. и сост. В. И. Новиков. — М.: Олимп: АСТ, 1998. — 608 с.
2. Психологический словарь / Авт.-сост. В.Н.Копорулина, М.Н.Смирнова, Н.О.Гордеева, Л.М.Балабанова / Под общей ред. Ю.Л.Неймера – Ростов-на-Дону: Феникс, 2003. – 640с.
3. Педагогическая энциклопедия / Под ред. А.И. Каирова и Ф.Н. Петрова – М.: Советская энциклопедия, 1964. – 430 с.
4. Словарь-справочник по социальной психологии / В.Крысько.–СПб.: Питер, 2003. – 416с.

Корецкая Л.А.

*СОЦИАЛЬНЫЕ ИНСТИТУТЫ КАК ДЕТЕРМИНАНТЫ СТАНОВЛЕНИЯ И
ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ВОСПИТАТЕЛЬНОГО ПРОСТРАНСТВА
ЮГА УКРАИНЫ II ПОЛОВИНЫ XIX – НАЧАЛА XX ВЕКОВ*

В статье рассматриваются вопросы влияния социальных институтов на становление и функционирование образовательно-воспитательного пространства Юга Украины второй половины XIX - начала XX веков.

Ключевые слова: социальная система, социализация, образовательно-воспитательное пространство, поликультурное пространство, социальные институты, социальный опыт, ценностные ориентиры, моральные ориентиры, воспитание, образование.

Koretska L.O.

*SOCIAL INSTITUTIONS AS DETERMINANTS OF THE FORMATION OF EDUCATIONAL-
UPBRINGING SPACE OF THE SOUTH OF UKRAINE IN THE SECOND HALF OF THE 19TH
CENTURY – THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY.*

The questions of the influence of social institutions on the establishment and functioning of education and educational space are considered in the article.

Key words: social systems, socialization, education and educational space, multicultural space, social institutions, social experience, values, moral guidance, education.